

Як показують археологічні дослідження церква Богородиці Пирогоші невелика (13 x 19 м). Стіни її складені порядовою кладкою з цегли-плінфи (32 x 29 x 4,5 см) на вапняному з домішками молодого цегли розчині.

Фасади церкви вертикально поділяються пілястрами напівколоннами; високі вузькі вікна ділять фасади горизонтально. Головним оздобленням храму є аркатурний пояс. Стіни тиньковані, рожевого кольору.

У 1482 р. храм був пограбований і спалений ханом Менглі-Гіреєм. Очевидно перед цією датою церква Пирогоша зазнала руйнування і від татарської навали в 1240 р. Храм остаточно був варварськи знищений у 1934—35 рр. Перед ним історик архітектури І. Могилевський обміряв його.

Пирогошу досліджували В. А. Богусевич, М. Ю. Брайчевський, К. К. Каргер, Н. І. Петров, Б. А. Рибаків, М. Н. Тихоміров, П. П. Толочко, В. М. Янін, Ю. С. Асєєв, та інші.

Київ

Церква відтворена у 1997—98 рр. на кошти, виділені Київською міською держадміністрацією, і благодійні внески. Замовник — Управління охорони пам'яток історії культури та історичного середовища м. Києва. Проектант — АТ "Укрпроектреставрація".

Відродження церкви Пирогоші належно оцінюється співвітчизниками і міжнародною громадськістю. В ній час від часу відбувається служба. Чекають своєї черги її внутрішнє обладнання та оздоблення.

Християнські храми раннього середньовіччя символізували ідею державності та єднання українських земель і князів. Протягом віків докільця Пирогоші щільно забудоване, тепер тут немає умов для проведення велелюдних громадських акцій.

Відродження Пирогоші — вагомий внесок у вшанування двохтисячоліття християнства.

Людмила Іваннікова

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРИГОРІЯ ЗАЛЮБОВСЬКОГО

Григорій Антонович Залюбовський (1836—1898) відомий етнограф, фольклорист, етнолінгвіст, письменник, культурний і громадський діяч. Хоча внесок його в науку досить відомий — це сотні матеріалів фольклорних, етнографічних, лексикографічних, записаних ним, — однак ім'я його потрапило до числа незаслужено забутих. Не згадується воно ні в історії української фольклористики, ні в довідковій літературі, немає жодного окремого видання його творів та фольклорно-етнографічних записів.

Треба сказати, що й за життя вченого про нього написано було дуже мало, незважаючи на те, що свого часу він був людиною досить відомою, навіть популярною ("...спросите о нем любого ученого — етнографа и любителя этнографии Украины, — и имя его будет произнесено последним с видимым уважением: устно оно прекрасно известно")¹. Член Катеринославської Вченої Архівної комісії В. Данилов ще 1909 року пророче зауважив, що це — типовий працелюб на ниві науки, яких так мало в Україні, але пам'ять про яких зникає скоро і не переживає навіть одного покоління². Хоча біографія вченого, його наукова спадщина й збирацька діяльність

заслужують фундаментального вивчення, проте жодних відомостей про нього нема ні в "Истории русской этнографии" О. Пипіна, ні в працях М. Сумцова³. Найдревнішою поки-що є стаття В. Степового "Пам'яті Г. Залюбовського, українського етнографа з Катеринославщини"⁴, де більш-менш повно висвітлена біографія і наукова діяльність ученого. Слід назвати ще статті⁵, на які пізніше опирався В. Данилов, публікуючи з коментарем лист Г. Залюбовського до М. Максимовича⁶. Відомі ще дві статті М. Бикова — в журналі "Дніпрові хвилі" з портретом Г. Залюбовського⁷ та в газеті "Днепровская молва"⁸. Якщо врахувати ще декілька коротеньких некрологів, про які згадує В. Степовий у своїй статті⁹ та декілька публікацій авторки цих рядків¹⁰, то це й буде вся нам відома бібліографія про Г. Залюбовського.

Доречно зазначити, що в рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України збереглися листи Г. Залюбовського до Я. Новицького¹¹. Спираючись на вищезгадані публікації та автобіографічні статті самого Г. Залюбовського, я намагалася якнайповніше висвітлити біографію вченого та його фольклористичну діяль-

ність на Півдні України, дослідити географію та наукову цінність його записів.

Якого походження Григорій Антонович і де він народився, ніхто із вищезгаданих авторів не повідомляє. Але В. Степовий зазначає, що родом він з Катеринославщини¹². У вересні 1845 р. вступив до Катеринославського повітового училища, де навчався лише рік, а вже в 1846 р. став учнем другого класу Катеринославської гімназії, яку закінчив 1852 року.

Свої спогади про роки навчання в гімназії Г. Залюбовський надрукував у журналі "Катеринославский юбилейный листок"¹³. Як сам зізнається, мало приємного залишилося у нього в душі від гімназійного життя: схоластичні предмети, грубе ставлення учителів до учнів, взаємна озлобленість, а ще — безнадія, навіть зневіра.

Та незважаючи на це, на вимогу старшого брата студента-математика Григорій самотужки змушений був опанувати деякі предмети і 1853 р. вступив на природничий факультет Харківського університету. Але юний Залюбовський ще з гімназії мріяв про офіцерський мундир, і студентство зовсім не цікавило його. Через два роки Григорій був виключений з університету, як неспроможний платити за навчання. Довелося втікати в село "на кондицію". Щоб хоч якось прохарчуватися, він деякий час працював канцелярським служителем Катеринославської палати громадського суду, а згодом — смотрителем Новомосковської єврейської школи. Не виключено, що ці митарства певною мірою вплинули на подальшу долю вченого.

Цікаво, що саме в той час почала пробуджуватись громадська думка, серед української інтелігенції поширювалися просвітницькі настрої. 1859 р. в Києві, при клопотанні М. Пирогова, була відкрита перша в Росії недільна школа. І відразу ж ідея народної просвіти знайшла відгук у душі молодого Григорія Залюбовського. Як згадує П. Сочинський, він, будучи смотрителем єврейської казенної школи в Новомосковську, подає прошеніє на ім'я смотрителя повітового училища, в якому висловлює бажання відкрити недільну школу для чоловіків і просить дозволу проводити заняття в класах повітового училища, причому зазначає, що бере на себе повне матеріальне забезпечення цієї школи, всіх її потреб, навіть опалення приміщення в зимовий час¹⁴. Безперечно, на тлі усього вищезгаданого, такий факт — справжнє подвижництво. На жаль, як зазначає той же автор, з виїздом Г. Залюбовського із м. Новомосковська, школа перестала існувати, бо ніхто не згадався взяти на себе обов'язки директора.

У 1862 р. Григорій Антонович знову вступає до Харківського університету на філологічний факультет. Опинившись поміж студентами, Г. Залюбовський відразу захопився ідеями романтизму, що в 60-х роках ХХ ст. пробуджували в молоді цікавість до історії та культури рідного народу, його звичаїв і художньої творчості. Як згадує В. Степовий, студенти-українці були активними учасниками громадського та політичного життя, організовували гуртки, земляцтва, співочі товариства, бібліотеки, влаштовували спектаклі, концерти, носили український одяг. Найбільше членів, які склали власний український хор, нараховував гурток студентів з Катеринославщини. У багатьох були зшитки своїх фольклорних записів. Не виключено, що Залюбовський очолював одне з таких українських товариств, яке складалося з національно свідомих громадян, "бажаючих добра своїй родині", "котрі... не відвертаються від неї, як сини непотрібні"¹⁵. Про це товариство згадує він сам у листі до М. Максимовича від 20 листопада 1864 р.¹⁶ Звідси ми дізнаємося, що товариство Залюбовського на початку 60-х років видавало українські книжки. Дві з них — "Доля", твір молодого письменника чорноморця Нардеги, та "Не до любови" пана Шохина з Полтавщини, — Залюбовський надсилав М. Максимовичу і зазначає, що саме він їх видаєць¹⁷. Тут же молодий учений повідомляє, що до друку готується ще багато чого — "і драматичне, і белетристичне, і ліричне", і навіть збірка, — очевидно, фольклорна¹⁸. Багато задумів щодо літературної роботи не були реалізовані, несприятлива дійсність змусила Григорія Антоновича в тому ж 1864 р. знову покинути університет і шукати посади.

Відомо, що 1867 р. Г. Залюбовський став судовим слідчим спершу в Катеринославському повіті, потім у Ростові та інших місцевостях губернії. 1875 р. його було призначено слідчим у найважливіших справах, а 1881 р. вибрано почесним мировим суддею. З 1882 по 1896 р. він був членом Катеринославського окружного суду, а далі, до самої смерті, був директором місцевого товариства взаємного кредиту¹⁹.

Ще навчаючись в університеті, Г. Залюбовський розпочав збирання фольклорно-етнографічних матеріалів — народних оповідань, приказок, загадок, окремих висловів та діалектних слів. Як стверджує А. Майдачевський, Григорій Антонович розпочав свою фольклористичну діяльність у 1861—1862 рр.²⁰ Справді, в 60-х роках ХХ ст. ім'я Залюбовського починає з'являтися на сторінках "Екатеринославских губернских ведомостей" та інших періодичних видань, де

він вміщував зібраний матеріал. Близько 700 зразків малих жанрів, записаних ним у Новомосковському повіті Катеринославської губернії, надруковано у відомому збірнику М. Номиса "Українські приказки, прислів'я і т. ін." (1864 р.). Про це зазначено у передмові "Од видавця": "Г. А. Залюбовський прислав власного збору приказки: 127 книжкових і 585 записаних в Катеринославщині, в Новомосковському повіті" ²¹.

Взагалі, Г. А. Залюбовського можна назвати першим фольклористом і етнографом Катеринославщини. Навіть у 1905 р. в статті "Об этнографическом изучении Екатеринославской губернии" академік М. Сумцов назвав цей край мало вивченим у галузі фольклору та етнографії ²². Бо, справді, до 70-х років ХХ ст. поодинокі записи етнографічних матеріалів та народної творчості на цій території здійснювали Г. Стрижевський, І. Срезневський, О. Афанасьєв-Чужбинський — їх публікації були рідкістю у збірниках. Г. Залюбовський перший із місцевих збирачів фольклору надіслав об'ємний матеріал до збірника М. Номиса.

Важливо ще й те, що протягом майже 40 років (1861—1898 рр.) він здійснював записи в межах Новомосковського та Павлоградського повітів і скрізь, де бував Г. Залюбовський вважався чи не найактивнішим членом Південно-Західного відділу Російського географічного товариства в Петербурзі (1869—1870 рр.)

На сторінках семи томів "Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край" П. Чубинського натрапляємо на величезну кількість записаних ним казок, легенд, пісень, ігор та іншого фольклорно-етнографічного матеріалу. Про те, що "Г. Залюбовский сообщил сборник сказок, игр и других этнографических материалов" повідомляє сам П. Чубинський у передмові до першого тому ²³. Зокрема, в V томі "Трудов" надруковано 49 пісень — це здебільшого побутові пісні та балади про родинне життя, а також ліричні, сирітські, жартівливі та одна чумацька пісня. Більшість із них записані в Лебединському повіті Харківської губернії (в основному в славнозвісному с. Буймері, іменем якого відомий письменник і народознавець Кость Гордієнко назвав один із своїх романів). По одному зразку записано в Богодухівському та Бахмуцькому повітах. Тексти пісень високохудожні, надзвичайно поетичні, але більшість з них є варіантами відомих по всій Україні зразків. Щоправда, на той час окремі балади ("Не жаль мені та так нікого"; "Ой на горі василечки сходять") були записані вперше Г. Залю-

бовським. Безперечно, упорядники відбирали найкращі зразки фольклору, де решта записів з рукописної збірки Г. Залюбовського — невідома.

У передмові до другого тому "Трудов" П. Чубинський повідомляє, що тут вміщено 48 казок, надісланих Г. Залюбовським та іншими. ²⁴ Але насправді на сторінках II тому надруковано 69 казок, легенд та анекдотів із записів Г. Залюбовського. Більшість казок (фантастичні, побутові та тваринний епос) були опубліковані вперше і на той час варіантів не мали. Тексти їх високохудожні, записані живою народною мовою, повні, образні — більшість з них стали класичними зразками українського фольклору ("Про Сученка", "Трьомсин Борис", "Про жар-птицю і вовка", "Злидні", "Мороз", "Про мачуху і пасинків" тощо). Географія цих записів майже та сама, що й у пісень — Лебединський повіт Харківської губернії, м. Нікополь, Павлоградський та Бахмуцький повіти Катеринославської губернії; по одному — два зразки з Курської та Чернігівської губерній. Місце запису дрібних жанрів — анекдотів, легенд — здебільшого не зазначене. Цікаво, що декілька з них (всього 6) було пізніше передруковано в "Читанні" Г. Хуторного, яка вийшла 1883 р. в Києві ²⁵.

Коли в Києві 1873 р. був заснований Південно-Західний відділ РГТ, Г. Залюбовський став одним з найсумлінніших його співробітників. Як засвідчує В. Степовий, він надсилав до цього відділу все, що зібрав.

М. Драгоманов у передмові до I тому "Исторических песен малорусского народа" (К., 1874) серед тих, хто надіслав йому рукописні збірники пісень, називає й ім'я Г. Залюбовського, однак ні в цьому томі, ні в першій частині другого тому його записи не вміщені. Доля їх, як і всього рукописного надбання київської філії РГТ, на жаль, невідома.

А. Майдачевський писав: "В малорусской этнографии вы не найдете ни одного издания, на коем бы красовалась надпись покойного, но внутри почти каждого сборника под отдельными записями скромное "сообщил Залюбовский" не редкость. И записей, и сообщений этих огромное количество" ²⁶.

Справді, жодне з тогочасних фольклористичних видань не здійснювалось без його участі. Невтомним катеринославським етнографом називає його В. Данилов ²⁷. Велику енергію, наукову підготовку і безприкладну скромність Г. Залюбовського відзначає А. Майдачевський у вищезгаданій статті. Для його записів характерна висока документальність та точна фіксація мовних

особливостей Нижнього Подніпров'я. Справжніми його послідовниками в цьому стали І. Манжура, Я. Новицький та Д. Яворницький. Філолог за освітою і самовідданий патріот у житті, Г. Залюбовський особливо любив і цінував живе народне слово, вважав його за вищий прояв духу народного. Як видно з листування, ще 1861 року він брав участь у складанні українського словника К. Шейковського, який був втрачений: від нього залишилися тільки дві частини, а решта згоріли під час пожежі. Тоді, як припускають сучасники, що особисто знали Григорія Антоновича, він сам хотів скласти подібний словник і збирав потрібні матеріали. Невідомо, чи багато було ним зроблено для цього, але відомо, що коли в Києві почав готуватися "Словарь української мови", Г. Залюбовський передав ініціаторам видання велику кількість цінного словесного матеріалу, який відзначався особливою детальністю.

Частина зібрань Г. Залюбовського після смерті ученого перейшла до А. Майдачевського, який також передав до редакції журналу "Киевская старина" 1205 карток. Згодом вони увійшли до "Словаря української мови", упорядкованого Б. Грінченком²⁸.

Цікаво, що в збиранні численних етнографічних та лексикографічних матеріалів Г. Залюбовському допомагала його судова служба. Як слідчий, а згодом головуючий член суду, він часто мав справу з селянами. Допитуючи винних та свідків на виїзних сесіях, він помічав кожне нове, нечуване досі слово і відразу ж записував його на окремій картці. Причому не просто слово, а цілий витяг з розмови, через те записи ті мають велику наукову цінність, бо, таким чином, зміст кожного слова чітко був висвітлений у контексті. "Нужно было видеть, как освещалось чудной неуловимой улыбкой безстрастное лицо Григория Антоновича в качестве председателя-судьи, когда ему при допросе попадалось какое-либо выражение, достойное, по его мнению, записи", — писав А. Майдачевський²⁹. І от та сама рука, яка щойно писала вирок, непомітно для співрозмовника заносила на картон маленьку перлину, створену народним генієм.

Працюючи головою Катеринославського окружного суду, Г. Залюбовський зібрав також численні матеріали з українського народного звичаєвого права.

Усе своє свідоме життя Г. Залюбовський присвятив служінню українській культурі. У 70—90-ті роки XIX ст., коли над нею навис тяжкий меч валуєвського та емського циркулярів, він залишався патріотом, подвижником науки та народної просвіти.

Як зазначає М. Биков, саме Г. Залюбовський був душею гуртка, що заснував першу катеринославську газету "Екатеринославский листок" (згодом "Днепр")³⁰. Він також був постійним і діяльним членом інших крайових газет — "Степь" та "Екатеринославские губернские ведомости". Крім того, протягом багатьох років Г. Залюбовський обирався гласним м. Катеринослава і земським гласним Новомосковського повіту. Будучи офіційною особою, він постійно відстоював інтереси народної освіти, "виторгував" на школу і бібліотеку кожну копійку в місцевій владі, адже він ще був членом повітової і губернської шкільних рад, екзаменатором і опікуном земських шкіл, які також часто відвідував. Катеринослав завдячує йому своєю громадською бібліотекою, яка була відкрита в дні святкування столітнього ювілею міста (1887 р.). Понад десять років Г. Залюбовський обирався головою бібліотечної ради. При сприянні ученого губерньська влада розширилась не лише на будівництво бібліотеки, а й на видання "Екатеринославского юбилейного листка" (1887 р. № 1—25), де надруковано чимало фольклорно-етнографічних записів І. І. Манжури, Я. Новицького, Д. Яворницького та самого Г. Залюбовського, а також матеріалів з історії міста і краю³¹.

Все це відбувалося на тлі великої особистої трагедії вченого — через тяжку хворобу померли всі діти Григорія Антоновича. Як згадує М. Биков, Григорій Антонович був людиною дуже доброю й лагідною, чудовим оратором, вмільним організатором. Він був людиною ідейно переконаною, що від юності до кінця днів своїх не схиляла з обраного шляху³².

Помер Григорій Антонович 10 січня 1898 р. в Катеринославі. Місце його поховання, на жаль, невідоме. Прикро, що виявились пророчими слова В. Данилова: "Пока живы соратники покойного, сохранится и устная память о нем. А сойдут с житейской сцены последние ревнители музыки народной, и может заглухнуть не внесенное в списки летописи прекрасное имя покойного, как этнографа".

Цього року минає сто літ від дня смерті вченого. Непересічне його значення для становлення й розвитку української фольклористики передусім як збирача народної творчості. Адже він зафіксував чи не найкращі зразки казок та легенд на малодослідженій території — Півдні України, його записи прози, пісень, приказок й інших жанрів були одними з найперших стаціонарних записів, зроблених у даній місцевості. Його лексикографічний матеріал дає глибоке уявлення про діалектні особливості

мови Нижнього Подніпров'я другої половини XIX ст. Біографія Г. Залюбовського розкриває цікаві сторінки історико-культурного розвитку Півдня України, та зокрема м. Катеринослава—Дніпропетровська.

Київ

- ¹ Данилов В. В. Памяти Г. А. Залюбовского // *Летопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии.* — Т. V. — Екат., 1909. — С. 109.
- ² Там само. — С. 109.
- ³ Пыпин А. М. История русской этнографии. — Т. 3. Этнография малорусская. — СПб., 1891; Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография. — СПб., 1893. — Ч. 1; 1897. — Ч. 2; Сумцов Н. Ф. Об этнографическом изучении Екатеринославской губернии // *Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края.* — Екатеринослав. 1905. — С. 3—10; Сумцов Н. Ф. Діячі українського фольклору. — Х., 1910.
- ⁴ В. Степовий. Пам'яті Г. А. Залюбовського, українського етнографа з Катеринославщини // *Дніпрові хвилі.* — 1913. — № 2. — С. 17—21.
- ⁵ А. Майдачевский. Страничка из жизни Гр. Ант. Залюбовского (один из малорусских этнографов) // *Днепровская молва.* — 1899. — № 47; *Киевская старина.* — 1900. — № 1. — С. 17—19.
- ⁶ Данилов В. В. Памяти Г. А. Залюбовского // *Летопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии.* — Т. V. — Екат., 1909. — С. 108—111.
- ⁷ Быков М. Григорій Антонович Залюбовський (До портрета) // *Дніпрові хвилі.* — 1913. — № 9. — С. 149—150.
- ⁸ Быков М. Памяти Григория Антоновича Залюбовского. // *Днепровская молва.* — 1899. — № 2. — С. 54.
- ⁹ Див. газ.: Приднепровский край. — 1898. № 11 та "Книжная летопись, 1888".
- ¹⁰ Іваннікова Л. В. Яків Новицький і вивчення фольклору Катеринославщини // *Народна творчість та етнографія.* — 1994. — № 5—6. — С. 35—41; Іваннікова Л. В. Схромний трудівник на ниві фольклористики Г. А. Залюбовський (1836—1898) // *Регіональне і загальне в історії: Тези міжнародної наукової конференції, присв. 140-річчю від дня народження Д. І. Яворницького та 90-річчю XIII археологічного з'їзду.* — Дніпропетровськ, 1995. — С. 14—16; Іваннікова Л. В. Григорій Залюбовський (1836—1898) // *Народознавство.* — 1995. — № 22—23. — С. 6; Людмила Іваннікова. Невтомний катеринославський етнограф (Григорій Антонович Залюбовський) // *Дніпропетровський університет.* — 1997. — № 15—16. — С. 3; Людмила Іваннікова. Григорій Антонович Залюбовський. // *Українська мова та література.* — 1997. — № 36. — С. 7.
- ¹¹ ІМФЕ. ф. 4—3. од. зб. 62.
- ¹² В. Степовий. Пам'яті Г. А. Залюбовського, українського етнографа з Катеринославщини // *Дніпрові хвилі.* — 1913. — № 2. — С. 18.
- ¹³ Г. Залюбовський. Отрывки из школьных воспоминаний 1846—1852 гг. // *Екатеринославский юбилейный листок.* — 1887. — № 23.
- ¹⁴ П. Сочинский. Памяти Григория Антоновича Залюбовского // *Днепровская молва.* — 1899. — № 2. — С. 53.
- ¹⁵ Данилов В. В. Памяти Г. А. Залюбовского // *Летопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии.* — Т. V. — Екат., 1909. — С. 110.
- ¹⁶ Там само. — С. 110—111.
- ¹⁷ Там само. — С. 111.
- ¹⁸ Там само. — С. 111.
- ¹⁹ В. Степовий. Пам'яті Г. А. Залюбовського, українського етнографа з Катеринославщини // *Дніпрові хвилі.* — 1913. — № 2. — С. 19.
- ²⁰ Майдачевский А. П. Страничка из жизни Гр. Ант. Залюбовского // *Киевская старина.* — 1900. — № 1. — С. 17.
- ²¹ Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича та інших. Уклад М. Номис. — К.: Либідь. 1993. — С. 28.
- ²² Сумцов Н. Ф. Об этнографическом изучении Екатеринославской губернии. — С. 3.
- ²³ Чубинский П. П. Труды... — Т. 1. — С. XVI.
- ²⁴ Чубинский П. П. Труды... — Т. II. — С. IV.
- ²⁵ Читанка. Перша книжка після граматики Г. Хуторного. К., 1883. — С. 52—53; 62—63; 66; 83—85.
- ²⁶ А. П. Майдачевский. Страничка из жизни Гр. Ант. Залюбовского (один из малорусских этнографов) // *Днепровская молва.* — 1899. — № 47; *Киевская старина.* — 1900. — № 1. — С. 19.
- ²⁷ Данилов В. В. Памяти Г. А. Залюбовского // *Летопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии.* — Т. V. — Екат., 1909. — С. 108.
- ²⁸ В. Степовий. Пам'яті Г. А. Залюбовського, українського етнографа з Катеринославщини // *Дніпрові хвилі.* — 1913. — № 2. — С. 20.
- ²⁹ Майдачевский А. Л. Страничка из жизни Гр. Ант. Залюбовского // *Киевская старина.* — 1900. — № 1. — С. 18.
- ³⁰ Быков М. Памяти Григория Антоновича Залюбовского // *Днепровская молва.* — 1898. — № 2. — С. 54.
- ³¹ Быков М. Григорій Антонович Залюбовський (До портрета) // *Дніпрові хвилі.* — 1913. — № 9. — С. 149—150.
- ³² Быков М. Памяти Григория Антоновича Залюбовского // *Днепровская молва.* — 1898. — № 2. — С. 54.